

СОЛӨНҮ

Кыргыз Республикасынын
Солтүштүк
Республикасынын
И. М. В. Чевалков

1—2010

БАЛДАРДЫН ЖУРНАЛЫ

БАЛАЛАРАҢЫҢ

“Айучак” Сыева Сынару,
Горно-Алтайск кала

Кободокова Ижена, 2 кл.,
Кара-Кузур јурт

Алтайым

Кару Алтайым — менин төрөлим,
Кару Алтайым — ол менин өскөн јерим,
Кару Алтайым — ол менин
экинчи энейим.

Алтайым менин чанкыр теңерим,
Алтайым менин ырызым,
Алтайым менин алтыным.

Тюкова Солунай, 4 кл., Чибилү јурт

“Чокырагым” Трафимова Лара,
3 кл., Теленит-Сортогой јурт

Садалов Ай-Темир 1 кл., Јодро јурт

ЧҮМЭМЭЛЭЭРИ

Национальная
Библиотека
Республики Алтай
им. М.В. Чевалкова

“Төрөл Алтайым”
Бедюрова Карина, 2 кл., Түнүр журт

Сергеев Андрей, 1№ школ, 10 жаш,
Горно-Алтайск кала

“Осьминогтор”
Чекурашева Саяна, 4 кл.

Якпунова Сусанна, 2 кл.,
Теленит-Сортогой

ТАШТАН ЯДАГАЙДЫН УТКЫЫЛЫ

*Кару балдар!
Жыл бажы чыкты,
Жылан бажы сойылды,
Эски жылыс чыкты,
Жаңы жылыс кирди.*

Слерди Чага байрамла — жаңы кирген Бар жылла уткып турум. Су-кадык, ырыс, үредүде једимдер күйнзейдим. Бар жылда чыккан балдарга бу анылу жыл — бу олордын жылы. Олор жүрүминин бир эбирилчигин эбирген, жүрүминин экинчи эбирилчигин баштап јат. Быјыл олорго 12 јаш толор. Јаандарыстын айтканыла, кижиге бойынын жылында бойын чеберлеп, ајарынкай жүрер учурлу. Бар жылдын балдары Чагалу күн жаңы кийим кийер, кийимдерине жаңы топчы тагар јанду. Ада-энелери үйүчезин бузар — ачар, аш-курсакты азып, бар-јок курсагыла балдарын, төрөөндөрүн, айылдаштарын күндүлеер.

Н. Ялатов

БАР ЖЫЛ

Јер-Киндиги энези аңдардын каанынан — Кара-Куладан сураптыр:

— Тырмакту аңдардан он эки жылга кандый тындуны кожорыс?

— Маргаан јарлаарыс. Јети тууны ажыра мантагылазын. Кажызы озо келер, оны кожорыс — деп, Кара-Кула айдыптыр.

Маргаанды башкарзын деп, Кара-Кула Айуны јакарган эмтир.

Айу өрөкөн тырмакту аңдардын ончозын јууйла, јети тууны ажырып, јарышка божодыптыр.

Ончозынан озо чыйрак буттарлу Бар келген.

— Барды он эки жылдын тоозына үчинчи эдип кийдиретен турус — деп, Јер-Киндиги энези јөпсинди.

— Кылык-јаңы кату ла эди. Жылы да кату болотон эмтир. Јенүни ала соккон до, канайдар база — деп, Кара-Кула айтты.

Тая Корчуганованың журугы

А. Адаров

БАР ЖЫЛ

Кайдаг келди Бар деп жыл?
Жылдарга кем кийдирди?
Жылу жерде бир жоннын
Айса ағылу темдеги?

Jeбрен корым түбинен
Бар сүрлери көрүнген.
Азулары кыылайып,
Андар базып келеткен.

Бар жылды улузыс
Баатыр, бек жыл дежет.
Тенериде жылдызыс
Терезинен көрүнөт.

Бар жылда уулчагаш
Үчинчи жажын жажаган.
Бардый ол жалтанбас,
Айыл ичин антарган.

Айудан да коркыбас,
Аттан, уйдан айабас.
Ийтти, кискени истежер,
Ийдезин чыгарар, кинчектеер.

Жаанап келзе, жалтанбас
Эр болоры айдыш жок.
Бар жылдын темдеги
База ого једер ок...

ЧЕРТИШКЕ

Эне айу тос көнөгин тудунып, мөт жуурга сала берген. Чеп-чертик тумчукту айучак ойноорго барды. Ол кап-кара тегерик көстөрлү. Кулактары тап-талбак. Бойун көрзөн, боп-бошпок, кичинек неме. Энези оны энирде мөштин будагына илип салган тос кабайга жаттыргызып, жайкап, эркеледип кожондойтон:

Чертик тумчукту Чертишкем,
Чарбандап жадар балам сен.
Баламда курч тырмак бар,
Чыдаза, бөкө эр болор.
И-ји-жин,
И-ји-жин де,
Баламды!

Энези мөттөп сала берерде, Чертишке чертин-чертин, бошпон-бошпон эттире алтап, жыш аркала там ла ырады. Жолой ого шүлүзинин сүүри уулы туштады. Күлүмзиренип тургандый чийик көстөрлү. Чертишке ого кыйгырды:

— Шүлүзинек, арканын учын барып көрөөк!
— Барар эдим, энем айылда жок. Суранып алар керек!
Айучак колын жагып ийеле, онон ары кожондоп барды:

Адым менин Чертишке,
Кузук чертип билерим!
Чертин-чертин Чертишке,
Жолой бир де аспазым!

Арка там ла карануйлап, учы-кыйузы көрүнбей туру. Онон айучак барып жатса, жадыктын үстинде эки колын төжине салып, оозун орбойто ачып алган көрүгөш отуру.

— Эй, көрүгөш, кожо бараак! Бу жыштын учын барып көрөөк.
— Барар эдим, көөркий, жагыс ла энемнен суранып албагам.

Айучак тамажын жагып ийеле, онон ары кожондоп, мактанып, секирип-секирип бараатты:

Адым менин Чертишке,
Мөшкө чыгып билерим.
Чертин-чертин Чертишке,
Четти сый тударым.
Тырмагым курчтан курч,
Тийишсен, жара тартарым.
Түн кирзе, керекпе,
Түней ле жана берерим!

Чындап та, бу арканын учы кайда? Мөш лө мөш. Бар ла бар — там ла койу жыш.

— Эй, Чертишке, кайда барып жадырын? — деп, ичегеннин оозында күнзеп отурган түлкүчек сүүнип кыйгырды.

— Арканын учын көрөргө. Кожо баралы ба, түлкүчек?

— Энем үйде жок. Суранып албагам, Чертишке.

— Мен чилеп суранбай ла сала берзең.

— Жок-жок, энем адылар...

Айучак колын жагып ийеле, онон ары кожондоп барды:

Таня Ереминанын журуктары

Айлым менин ыраакта,
Бойым јана берерим.
Тумчугым сескир, јыткыр,
Туман түшсе, аспазым.

Учы-учында Чертишке арып, айландыра ајыктап көрзө, таныш эмес јер. Эбиреде карану-уй! Кайда барар? Тыттар Чертишкени согорго тургандый, јоон будактарын колдордый көдүргилеп алган. Јанар керек, је кайдаар? Энези оны, байла, ыйлап, бедиреп јат. Айучак тамаштарыла көстөрин јыжып, ыйлай берди. Сүреен коркынчылу. Кайда да ач бөрүлер улыжат. Олорго туштазан, јазым јок јип салгылаар. Чирик агаштын көндөйинен үкү көрүп: «Күш, күш, үп-үп! Чертишкени тееп јиирим!» дейт. Айучак ары-бери мантап, чынырып туру. Удабас ла түн кирер, ол тушта не болор?

Чертишке мөшкө чыгып, эбире ајыктады, је јанар аайын ондободы. Ол там ла алгырып, ыйлай берт.

Онын табыжын угала, кайдан да эки айучак чыгып келди. Бирүзи Чертишке ошкош бүдүштү. А экинчизи ак төштү.

— Сен не ыйлап турун?

— Јанып болбой јадым!

— Айлын кайда? Адын кем?

— Адым Чертишке, айлым ыраак. Кандый да суунын јанында. Уй, аржаннын јаказында, суузы ак.

— Акыр, ол суу кайда? — дејип, айучактар шүүнгилейт.

— Э-э, билерим, энемле кожо ол суунын јанына барып јүргем, — ак төштүзи айтты. Айучактар сүүне бердилер. Чертишке дезде торт ло талтандап бијелеп ийди. Олор Чертишкени јединип, ыраак јер өтті. Эңир там ла јууктап келген. Учы-учында најызын айлынын јанына јетирип салдылар.

Айучактар Чертишкеле айрылыжып јадала, онон сурадылар:

— Сен эненнен суранып алган ба?

— Јок, ундып салгам.

— А бис кайдаар ла барзабыс, энебистен суранып аладыс. Ол тушта качан да аспазыс...

КУЛЈУКАЙ

(соојын)

Озо-озо чакта сүреен казыр, калју, каныркак, улус јиир Кулјукай деп кижии јуртаган. Ол керек десе бойынын төрөөндөрине де килебей, олды јип туратан.

Бир катап Кулјукайга үйинин ачызы* айылдап келтир. Ол айылга кирип келсе, јестези отко төгөлөнип, ары баштанып алган јатты.

Ачызы табыланып отура берерде, эјези отто турган казанды собырып, Кулјукай јаар көзиле көргүзип айтты: “Барт-барт эдип, бајамнын* бажы кайнайт”.

Мыны угала, уул сүреен кайкады. Ол лаптап казан јаар көрзө, чын ла, казанда кижинин сабарлары, кулактары кайнап турды. Олордын ортозында кижинин бажы да кайнап турганын ајарып ијди.

Удабады, айылчы энчигип болбой, тышкары чыкты. Ол ло тарый адына минип, ары болуп чаба берди.

“Акыр, энир кирзе, үйимнин карындажын быжырып јиир” деп сананып, уйуктаачы болуп јаткан Кулјукай тура јүгүрди. Үйинин айткан сөстөрине ачынып, онын үстине ле барды. “Сен менин јийтен кижимди

өнөтийин божодып ийдин! Эмди онын ордына сени жиirim!” деп айдала, үйинин эмчектерин курч бычагыла кезе соголо, отко тиштеп салды. Тир-үге ле канын ичип ийди.

Онын кийинде Кулжукай экинчи катап кижин алган. Бу үйи база ла улуска килеп, кайнап турган казанды улуска көргүзө булгап туратан. Улус тургуза ла кача беретен.

Бир күн байагы уул келзе, эжези жок болды. Ачу-корон солунды угала, ол эжези учун очин аларга, Кулжукайдын жаңы үйинен болуш сурады. Олор жөптөжөлө, улустын эдиле азыранган, канын ичкен жутпаны жоголторго, эп-арга бедирегиледи.

— Кулжукай терен уйкуга киргенин канай билер? — деп, уул сурады.

— Будынын чон эдине шибеейле сөөгине жетире сайза, ол кыймыктанбаза, бу онын терен уйкуга бастырганы болор.

Куучындашканы аайынча, уул ок-жаазын белетейле, эжиктин кийни жанына жажынып алды. Келин шибеейди алып, уйуктап жаткан Кулжукайдын төгмөк эдине сайарда, ол кынжык та этпеди. Мыны көрөлө, токынай берген жиит Кулжукайдын киндик тужына адып ийди.

Киндигине аттырган жутпа огыра-багыра тура жүгүрүп, илүдеги ок-жаазын ала койды. Эжиктен чыгара калыйла, бодолгон ло жер жаар адып, айлынын жанында өскөн борбок жырааны кодоро тартканча жыгылып калды. Ол борбок жыраа онын улус каруулдаза жажынатан жери болгон.

Кулжукай өлө берерде, “Кижинин эдиле курсактанган жутпанын жүреги кандый болот не?” деп улус айдыжала, онын көксин жара кезип, жүрегин көргөн эмтир. Жутпанын жүреги эки башту, ого коштой түктү болгон.

Улустын айдыжыла, кижинин жүреги түктү бололо, эки айры болзо, андый кижин улус жийтен, оны жутпа дежетен.

Кулжукай Чике-Таман боочынын алдында, эн ле капчал жерде, жапаш айыл тудала жаткан дежет. Ары-бери өткөн улусты тудуп болбозо, кийинен истеже беретен. Улус тужер манакай* да каскан болтыр. Кулжукайдын бажы базыларда, Алтай ичинде эл-жон жылдан жылга көптөп, амыр жада берген.

*ачы — карындаш

*баја — эжелү-сыйындуну алган эрлер

*манакай — кижин кујурда ан сакыганда, агаштын бүрлериле бөктөнүп, жажынатан жер эмезе жажынар оро

(Эптештире Э. Тепуков жазаган)

Е. Корчуганованын журугу

Талбак Кулактын урогы

Балдар, “ЭТИКЕТ” дегени не?

Бу сөс нени темдектеп турганын биллип алзаас, онын жүрүмде тузалу болоруна мен бир де аланзыбай жадым.

“Этикет” (француз сөс) — ол кайда ла жүргенде, кылык-жаннын жандалып калган ээжилери.

Кажы ла албатынын этикеди бой-бойынан аңыланып јат. Алтай элдин жадын-жүрүми чактарга бузылбас ээжи-

лериле, чүм-јандарыла колболып келген. Айдарда, алтайлардын этикеди жадын-жүрүмиле бек колбуда. Бис мал-аш азыраган ла аңчы эл-јон болгонус. Онын да учун бистин кайнадып, белетеп јиген аш-курсагыс көп сабазында эт ле сүттөң.

Балдар, тепшинин этикеди керегинде куучын өткүрип ийзебис, кандый болор? Мен сананзам, тузалу ла болор. Је, балдар, куучынымды баштап жадым.

Курсакты кайнатканда, јигенде ле айылчылар күндүлегенде, база ээжилер бар. Айылга солун айылчы киргенде, той эткенде, өскө дө јыргалдарда улустын алдына айыл ээзи тепши* салат. Айылчылар күндүлегенде, тепшини эпши јанына — кыс бала, эр јанына уул бала бөрүгин уштыйла апарар учурлу. Оны эн јаан јашту ла тоомјылу кижинин алдына салып јат. Бу кизи тепшинин бажын (төш, кары) амзайла, экелген балага берер учурлу.

Је озо малды кандый эп-аргала сойотонун көрүп ийеектер. Кандый ла малды сойгондо, бажын күнчыгыш јаар уулап јат. Је божогон кижинин күнине учурлап сойзо, койдын бажын күнбадыш јаар салар.

Эт бышканда, эн озо отты күндүлеер керек. Отко јумурдын бажын, сүме кабырганан, богононоң, жүректин бажынан ла төштин бажынан эштү эдип кичинектен кезеле, мүнле кожо салып јат. Малдын бажын бүдүңге таштаарга јарабас. Оны кайнадала, јип салар керек. Кыс болзо, “Көкчи болзын”, уул болзо, “Ус колду болзын” дейле, баштын таңдайын кичинек балдарга јидирип јат.

Тилдин бажын оок балдарга јидирбес, “Тилгерек, керишчен болор” дежер.

Кан јигенде, јумурдын туйук учын кыс балага бербес — айыл-јуртту болгондо, баланан кату-туйук* болбозын деп.

Эр кижиге тумчук челдеерге жарабас — андап барганда, ады бышкырчан болор. Ан үркүүр.

Торсыкты челдүгө чачпас. Өбөкөлөрүстин айткан кеп сөзи де бар: “Тойбодым деп, тумчук челдебес, тойдым деп, торсык чачпас”.

Эки кижиге көс үлежип жибейтен: бой-бойлорун көрүшпес болор.

Бөлө улус бөөрөктөр үлежип жири. Оны кеп сөс керелейт: “Бөлөлөр бөөрөк үлежип жири, бөрүк үлежип кийер. Жагызын жазап кийер, эскизин эптеп кийер”.

Койу көчө өткүргенде, койдын мойнын омырбай кайнадала, адазына челдеттирип жат. Арткан сөөкти байлап, аланчыкка кыстап салар.

Таайлу-жеендү айылдашканда, бой-бойынын алдына база тепши салгылайт. Ол тепшинин бажы — төш. Төшти чалкойто, бажын айылдап келген кижиге жаар уулап жаттыргызар. Таай кижиге төш келишсе, ол төштөн амзап, жеендерине баркы эдип берер.

Жеени таайынын көзинче кары челдебес. Мен өрө айттым не, балдар, бистин ончо эр киндиктүлери анчылар болгон деп. Анчылар карыны байлап жат. Карыла колбой мындый кеп куучун бар: “Куучындажып жүрер эжиге жок, жанына отурар балдары да жок катыс* эр кижиге журтаптыр. Учучында бу кижиге алдына карыны тургузып, ого бөрүгүн кийдиреле, оныла куучындажар боло берген. Анайып ол бойун сүрнүгүштен айрыган”.

Анайда ок этикеттин ээжилерине мактажып, алкыш кожон кожондошкони кирет. Темдектезе: Кырлан жердин өлөнгүн

Керим отоор учурлу,
Колымдагы чөөчөйдү
Кудагай амзаар учурлу.

Төстөк жердин өлөнгүн
Төөлөр отоор учурлу,
Тепшидеги эдисти
Төрөөндөр жийтен учурлу.

Эмди билдеер бе, балдар, тепши жоныстын жагыс ла тудунар-кабынар немелеринин байлыгын керелеген эмес, анайда ок көгүс байлыгын — ич культуразын көргүскөн. Тепшинин ээжилерине тайанган алтай элдин этикеди улус ортодо болор колбуларды жартаар база бир эп-арга болот.

(Э. Кокпоеванын бичимелинен алынган)

* тепши — эт салып койгон агаш аяк

* кату-туйук — бала жок келин

* катыс — жагыс кижиге

Э. Тепуков

АШКАНАДА

Эмди, балдар, ашканага баралыктар.
Слерди анда чек башка, солун күндүү сакып жат.

Кандый да аскын-тоскын
Жип салды курсакты.
Тошло аккан жайкын
Агыза берди картапты.
Кандый да жылдыс-курт
Курутты ончо жип салат.

Аштаарга слерге болбос,
Аш-курсак бисте батпас!
Айылдап келигер,
Ашканага киригер!

Алама-шикир курсакты
Берер слерге казанчы.

КУРУТАЛКАН

КӨЧӨРӨМӨ

КЫМЫСАРҮ

КАЛАШАШЛЫК

КӨӨРЧӨКАЙМАК

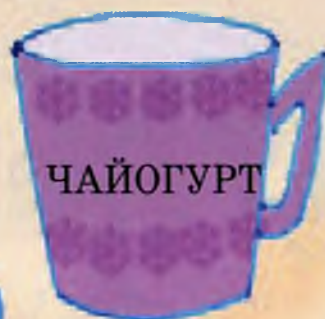

ТЕЕРТПЕКЕРЗЕН

БООРСОКАН

Жүк ле бистинг ашканада бар

КАЛБАЛЫК

ЖЫМЫРТКАНДЫК

АЛАМАНҢЫР

Чайогурт суудый агат,
Жөргөмүн де бергилейт,
Талдама теертпекерзен,
Боорсокан ла мырчеген.

Картаарчы да, калбалык та,
Жулуксум да, жармажак та,
Куруталкан да, аламангыр —
Жыргал да болзо өткүр!

Бу меню јараза,
Азыраарыс тойгыза.
Је озо јакылта:
Сөстөрдј јарта.

Кожулмакты ылгагар.
Кандый болды курсактар?

Ажанарга слер келзеер,
Каруузын айдып берзеер!

БУДЫГАР

Алтын кышкык
Болжолдоо

Орталық Азия
Этнография

Национальная
библиотека
Республики Алтай
им. М.В. Чевалкова

В. Поповтын журугу

САМЫННЫҢ СҮРЕЕН ЈААН КӨБҮКТЕРИ

Берилген үлекерди кату чаазынга салып, сомыла айландыра журайла кезип ал.

Суузыннын кабынын түбүн кезип сал.

Көргүзилгени аайынча кыска тилбектерге кес.

1-кы журукта көргүзилгени-ле, каучук эмезе агаш бөкти крестей кезип ий.

Онон ары 2-чи ле 3-чи журуктарда көргүзилгени аайынча эт.

Адып ойнойтон “дротик” белен.

Банкага самынду суу белетеп ал. Нөкөрин самыннын көбүгүн божодып турзын. Сен оны “дротикле” ат.

Кышкы агашта кандый куштарды сен качан да көрбөзүн?

(Куштар: кызыл-төш, талан-келен, карлагаш, көк-төш)

Балдар, бу карда кандый истер? Жазап көр, бу истер кандый тындулардын? Олорды башкалайла, тоозын айдып бер.

С. Кокосованын журуктары

Агашта отурган көк-төштөрдү ле кызыл-төштө
Бу куштар кышты кайда өткүрүп жат? Жай кел

СОЛОНЫ

Журнал для детей

Издается с 1990 г.

Гл

Журнал зарегистрирован в Сибирском окружном
межрегиональном территориальном управлении.

Свидетельство N ПИ 12-1167

от 15 апреля 2002 г.

Учредители: Правительство Республики Алтай
и издательский Дом «Алтын-Туу».

Издатель: Редакция журнала «Солоны».

